

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ГАЛИЦЬКИЙ ФАХОВИЙ КОЛЕДЖ ІМЕНІ В'ЯЧЕСЛАВА ЧОРНОВОЛА
ЮРИДИЧНЕ ВІДДІЛЕННЯ

Циклова комісія юридичних дисциплін

МІЖДИСЦИПЛІНАРНА КУРСОВА РОБОТА
з дисциплін
Цивільне право України, Цивільне процесуальне право України
на тему:

**Розгляд судом справ про оголошення фізичної особи
померлою і встановлення юридичного факту смерті**

Виконав:

Студент групи Пб-21

Безушко Тарас

Науковий керівник

к.ю.н., Гелецька І.О.

Оцінка _____

Тернопіль, 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ПРАВОВА ПРИРОДА ОГОЛОШЕННЯ ОСОБИ ПОМЕРЛОЮ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ.....	5
1.1. Поняття, підстави та правові наслідки оголошення фізичної особи померлою в Україні.....	5
1.2. «Оголошення особи померлою» та «встановлення факту смерті» за цивільним законодавством України: співвідношення понять	8
1.3. Види смерті фізичної особи та їх значення для цивільного права.....	11
РОЗДІЛ 2. РОЗГЛЯД СУДОМ СПРАВ ЩОДО ОГОЛОШЕННЯ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ ПОМЕРЛОЮ І ВСТАНОВЛЕННЯ ЮРИДИЧНОГО ФАКТУ СМЕРТІ.....	15
РОЗДІЛ 3. ОГЛЯД СУДОВОЇ ПРАКТИКИ РОЗГЛЯДУ СУДАМИ СПРАВ ЩОДО ОГОЛОШЕННЯ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ ПОМЕРЛОЮ І ВСТАНОВЛЕННЯ ЮРИДИЧНОГО ФАКТУ СМЕРТІ.....	19
ВИСНОВКИ.....	24
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	26

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Умови сьогодення, коли вже другий рік на території нашої країни триває повномасштабне російське вторгнення, не дають змоги особам бути незахищеними в юридичному сенсі. Відсутність можливості підтвердити смерть фізичної особи, поєднана з відсутністю фізичної особи тривалий час у місці, де вона постійно проживає, тягне за собою юридичну невизначеність та створює певне коло проблем у особистих немайнових та майнових відносинах.

Сфера спадкових відносин у контексті оголошення фізичної особи померлою потребує структурного аналізу та встановлення такого законодавчого регулювання приватних відносин, яке б було здатне на високому рівні забезпечити захист прав та інтересів фізичних осіб, яких стосується це питання, а також повноцінно врегулювати приватні інтереси. Сучасна правова система країни динамічно розвивається, стрімко змінюються реалії життя.

Стан наукового дослідження. Вагомий внесок у правову доктрину щодо вивчення природи цього питання зробили відомі правники: Д.М. Чечот, А.К. Юрченко, К.Б. Ярошенко Ю.О. Попова, В.В. Блажеєва та ін. Розвитку цього питання і його аналізу були присвячені роботи сучасних науковців Т.В. Лісничої, З.В. Ромовської, В.Г. Бобко, О.П. Печеного та ін. Однак слід зазначити, що у працях цих учених не здійснено комплексний розгляд юридичної природи наслідків оголошення фізичної особи померлою в контексті спадкових правовідносин.

Метою курсової роботи виступає комплексне дослідження розгляду судом справ про оголошення фізичної особи померлою за цивільним законодавством України.

Для досягнення поставленої мети потрібно вирішити наступні **завдання**:

1) провести загальну характеристику оголошення особи померлою за цивільним законодавством України;

2) розглянути поняття, підстави та правові наслідки оголошення фізичної особи померлою в Україні;

3) провести співвідношення понять «оголошення особи померлою» та «встановлення факту смерті» за цивільним законодавством України;

4) проаналізувати види смерті фізичної особи та їх значення для цивільного права;

5) розглянути особливості судового розгляду судом справ про оголошення фізичної особи померлою і встановлення юридичного факту смерті;

6) проаналізувати судову практику щодо розгляду судами справ про оголошення фізичної особи померлою і встановлення юридичного факту смерті.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини, що виникають при судових справах щодо оголошення фізичної особи померлою і встановлення юридичного факту смерті.

Предмет дослідження – судові справи щодо оголошення фізичної особи померлою і встановлення юридичного факту смерті в порядку цивільного судочинства.

РОЗДІЛ 1. ПРАВОВА ПРИРОДА ОГОЛОШЕННЯ ОСОБИ ПОМЕРЛОЮ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

1.1. Поняття, підстави і цивільно-правові наслідки оголошення фізичної особи померлою в Україні

Окупація АР Крим у 2014 році, а тепер ще й повномасштабне вторгнення російських військ від 24 лютого 2022 року, перевернули не лише життя українців, але й зумовили значні зміни у чинному законодавстві, в тому числі, й тому, що стосується обраної теми, а саме порядку визнання фізичної особи померлою за українським цивільним законодавством.

Дефініцію «фізична особа» розкриває ст. 24 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України, котра чітко вказує, що нею виступає «людина як учасник цивільних відносин» [1]. Сюди віднесемо:

- українських громадян;
- іноземців, в тому числі, й біпатридів;
- апатридів/осіб без громадянства.

Серед цивілістів загальновідомо, що аби фізична особа могла виступати учасником цивільних/правових відносин, вона повинна бути носієм цивільної правосуб'єктності, а, отже, й носієм:

- цивільної правоздатності (ст.ст. 25, 26 ЦК України);
- цивільної дієздатності (ст.ст. 30–42 ЦК України).

Зазначимо, що для цивільної правоздатності характерними є чіткі часові рамки існування. Так, для людини вона виникає із моменту народженням, а припинення її пов'язане із настанням смерті.

Цивілісти у науково-практичному коментарі до ЦК України зазначають, що під «оголошенням людини померлою» необхідно розуміти судове визнання її померлою, про котру немає ніяких відомостей за місцем, де вона раніше постійно проживала, невідомо й про теперішнє її місце перебування протягом визначеного/тривалого терміну [2, с. 150].

Корчак Т.В. зауважує, що «Судове рішення, яке підтверджує презумпцію смерті відсутньої особи шляхом оголошення її померлою, з моменту набрання законної сили є підставою для припинення правосуб'єктності такої фізичної особи» [3, с. 175].

На думку Шимановича О. М., оголошення людини померлою виступає наслідком здійснення судом в порядку окремого провадження, що відповідно визначено не лише нормами ЦК України, але й нормами Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України, обставин, присутність яких дає суду законні підстави вважати/допускати, що людина, місце перебування котрої встановити так й не вдалося/невідоме, присутність факту її смерті, а, отже й оголосити її померлою [4, с. 85].

Законодавець дане питання визначив у ст. 46 ЦК України, відповідно ч. 1 якої гласить, що «Фізична особа може бути оголошена судом померлою, якщо у місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування протягом трьох років, а якщо вона пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку, - протягом шести місяців, а за можливості вважати фізичну особу загиблою від певного нещасного випадку або інших обставин внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру – протягом одного місяця після завершення роботи спеціальної комісії, утвореної внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру» [1].

Аналіз частини 1 та 2 вище вказаної статті показує, що взявши до уваги конкретні обставини справи, суд вправі оголосити особу померлою й до закінчення вказаного у цій статті терміну, але є вимога: не раніше, аніж спливе 6 місяців. Таким чином, очевидно, що п.п. 1, 2 ст. 46 ЦК України визначають терміни, по завершенню спливу яких людина у судовому порядку може бути оголошена померлою.

«Фізична особа оголошується померлою від дня набрання законної сили рішенням суду про це. Фізична особа, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави припустити її загибель від певного

нещасного випадку або у зв'язку з воєнними діями, збройним конфліктом, може бути оголошена померлою від дня її вірогідної смерті» [1].

На переконання Лісничої Т.В., тут присутня певна законодавча неточність у тлумаченнях, бо вчена переконує, що в контексті даної статті доцільним замість «день вірогідної смерті» є вживання «день ймовірної смерті» [5, с. 197].

На нашу думку, така наукова позиція є цілком логічною, доведеною та виваженою.

Отже, на підставі аналізу ст. 46 ЦК України ми дійшли висновку, що нормотворець передбачає наступні підстави для оголошення людини померлою:

- 1) досить тривалий час безвісна відсутність, а саме впродовж трьох років;
- 2) вона пропала безвісти за обставин, котрі загрожували їй смертю чи дали привід думати, що вона загинула в результаті нещасного випадку, а саме впродовж шестимісячного строку;
- 3) людину можна вважати загиблою через нещасний випадок/інші обставини, через дію надзвичайних ситуацій техногенного/природного характеру, а саме впродовж одномісячного по завершенню роботи спеціальної комісії, що була створена у результаті надзвичайної ситуації техногенного/природного характеру;
- 4) у зв'язку з збройним конфліктом/воєнними діями людина пропала безвісти. Дана проблема є болючою темою сьогодення всього українського суспільства.

Що стосується юридичних наслідків оголошення фізичної особи померлою, то законодавець у ч. 1 ст. 47 ЦК України прирівняв їх до правових наслідків, котрі настають у випадку дійсної біологічної смерті. Тут розмежування полягає не в змісті, а в характері правових наслідків. Науковці зазначають, що «смерть є неминучою і її наслідки невідворотні, в свою чергу оголошення особи померлою носить лише імовірний характер і не виключає подальшої появи особи, оголошеної померлою, або встановлення її місця

перебування. І перше, і друге тягне за собою необхідність анулювання юридичних наслідків, що настали з оголошенням особи померлою» [6, с. 862].

Підтримуємо думку більшості з них, що через оголошення людини померлою настає деяка юридична невизначеність, бо процес цей носить характер можливості/ймовірності, що означає наступне: при відсутності прямих доказів смерті людини, у випадку її ймовірної появи після оголошення померлою, можуть настати складні процеси ануляції відносно:

- припинення представництва за довіреністю;
- нарахування пенсії;
- розподілення спадщини тощо.

Сучасні науковці-цивілісти на противагу даному правовому явищу використовують певні специфічні правові презумпції, що також можна вважати правовими припущеннями.

У підсумку даного питання відмітимо, що вирішуючи питання, які виникають у судовій практиці за наслідками оголошення особи померлою, видається актуальним подальше удосконалення аналізованого інституту цивільного права. Перш за все, до уваги треба брати вітчизняну судову практику, яка вже пройшла випробування часом. Ураховуючи повномасштабну війну та дію правового режиму воєнного стану, динаміку сучасних правових перетворень в нашому суспільстві, ми дійшли висновку, що саме вони виступають факторами, котрі й провокують майбутні зміни даного інституту цивілістичної науки.

1.2. «Оголошення особи померлою» та «встановлення факту смерті» за цивільним законодавством України: співвідношення понять

Заінтересованим особам ЦК України надає можливість, якщо на те є юридичні підстави, оголосити фізичну особу померлою у законному порядку. Для прикладу, довга відсутність останньої у місці її постійного проживання може мати негативні наслідки як для самої фізичної особи та її майна, а також

й для третіх осіб. От саме така довготривала відсутність людини дає привід думати, що її вже може не бути серед живих.

ЦПК України регулює порядок встановлення/оголошення людини померлою. Він передбачає, що оголошення людини померлою відбувається тільки через суд, при чому, такі справи розглядаються у порядку окремого провадження. Зокрема, заява про оголошення людини померлою, згідно приписів ст. 305 ЦПК України «подається до суду за місцем проживання заявника або за останнім відомим місцем проживання (перебування) фізичної особи, місцеперебування якої невідоме, або за місцезнаходженням її майна» [7]. Орган РАЦСу на підставі такого судового рішення про оголошення людини померлою видає свідоцтво про смерть.

Дослідники Мазур В.В. та Плєва В.А. зауважують, що «оголошення громадянина померлим базується на презумпції смертності (тобто на припущенні, що громадянин, який відсутній, – мертвий)» [8, с. 106].

Цивілісти звертають увагу, що від «оголошення людини померлою» слід відмежовувати процедуру встановлення «факту смерті» в судовому порядку. Виникнення, зміна/припинення особистих немайнових/майнових прав фізичної особи на пряму залежить від юридичних фактів, котрі на практиці обов'язково необхідно підтверджувати відповідними паперами/документами. Вони можуть виявитися пошкодженими/знищеними, загубленими/втраченими/викраденими, або ж можуть існувати зовсім другі обставини, котрі потребують визначеності.

«Відповідні правові наслідки настають автоматично за межами судового процесу» [9, с. 470].

«В окремому провадженні встановлення юридичних фактів є кінцевою метою судового розгляду» [10, с. 375].

Суттєвою відмінністю між даними двома досліджуваними поняттями є те, що «оголошення людини померлою» базується на засадах її ймовірної смерті та відсутності різного роду доказів щодо цього факту, тоді як «установлення факту смерті» ґрунтується лише на доказах людської смерті.

Відмітимо, що при оголошенні людини померлою днем її можливої смерті буде вважатися день набрання законної сили судового рішення, у рідкісних випадках – день її ймовірної/можливої загибелі. Тоді як днем смерті при встановленні факту смерті виступає такий день її фактичного настання [8, с. 107].

Стефанчук Р.О. переконаний, що оголошення людини померлою виступає її «юридичною смертю». Так, цивіліст зазначає, що «Такий вид смерті є радше юридичною презумпцією смерті, аніж її фактичною констатацією» [11, с. 283].

На думку Анікіної Г.В. «Оголошення фізичної особи померлою – це ствердження судовим рішенням припущення про смерть цієї особи, тобто констатація високого ступеня ймовірності смерті. Встановлення факту смерті можливо, якщо суд на підставі незаперечних доказів ствердить, тобто доведе обставини, які ймовірно свідчать про смерть особи у конкретно визначений час, обставини, за яких настала смерть, і факт неможливості реєстрації органом державної РАС факту смерті» [12, с. 21].

Для кращого аналізу цих двох правових понять, віднайдемо між ними схожості/розбіжності.

1. Схожість у поняттях, яка проявляється у тому що при аналізі норм ЦК України та ЦПК України впливає те, що згідно ст. 46 ЦК України, і п. 9 ч. 1 ст. 315 ЦПК України прослідковується те, що в обох випадках «збігаються можливості вважати фізичну особу загиблою від певного нещасного випадку або інших обставин внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру» [8, с. 108].

2. Повноваження державних органів, котрі володіють правом установлювати факт людської смерті/загибелі. Відповідно до п. 8 ч. 1 ст. 315 ЦПК України суд розглядає справи щодо встановлення факту «смерті особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту смерті» [7].

3. Мета винесення судового рішення, котра є однаковою в обидвох випадках.

4. Докази/процес доказування. Згідно п. 3 ч. 1 ст. 318 ЦПК України, при встановленні факту смерті людини в заяві потрібно робити посилання на докази, що підтверджують такий факт.

5. Питання щодо юридичних наслідків визнання людини померлою та встановлення факту смерті особи, котрі відповідно до ст. 47 ЦК України в обох випадках прирівнюються одне до одного.

Таким чином, вдалося з'ясувати, що суттєвих відмінностей між «оголошення людини/фізичної особи померлою» й «встановленням факту смерті» не існує, бо і перша, і друга цивільна справа підлягають розгляду в окремому провадженні, одні й ті самі сторони і у першому, і у другому випадку, вимоги до заяви ті ж самі, також збігаються підстави/мета прийняття судового рішення, однаковими виступають й наслідки прийнятих судових рішень.

1.3. Види смерті фізичної особи та їх значення для цивільного права

У цивілістичній літературі на сьогодні панує безліч думок із приводу розмежування людської смерті на види. Так, юридична енциклопедія дає чи найпоширеніший розподіл смерті за причинами, що її спричинили [13, с. 534]:

1) фізіологічна/природна смерть – виступає результатом поступового/тривалого згасання основних життєвих функцій організму, тобто смерть настає через старіння людського організму;

2) патологічна/неприродна смерть – смерть, котра настає через хворобливі ураження життєво/важливих органів людського організму. «Це смерть, яка сталася від хвороби, а насильна смерть може бути наслідком убивства, самогубства, нещасного випадку» [12, с. 18].

У своїй монографії Шор В.Г. дає ще більш широкую класифікацію людської смерті, в залежності від причин її настання, виокремлюючи її три патологічні стани:

1) патологічна смерть;

- 2) раптова смерть;
- 3) звичайна смерть [14, с. 16].

Класифікуючи усі три патологічні форми смерті, науковець ділить їх на наступні групи:

- 1) насильницька/випадкова всерть, що настає у результаті:
 - нещасних випадків/катастроф;
 - злого наміру другої особи, може бути як приклад, самогубство;
 - смерть від сонячного удару;
 - смерті у вогні/воді;
- 2) звичайна смерть, котра настає через людські хвороби/захворювання;
- 3) раптова смерть, котра носить характер раптовості через ушкодження органів, вчасно невиявлені хвороби, несподівані несприятливі умови тощо [14, с. 17].

Усі випадки раптової смерті Бокаріус Н. С. розділив на чотири групи:

- 1) випадки смерті через підгострі/гострі захворювання;
- 2) смерть несподівана шляхом механічних ушкоджень;
- 3) смерть через різні латентні патологічні процеси шляхом ненормального перебігу звичайних фізіологічних процесів;
- 4) смерть в наслідок асфіксії [15, с. 37].

Ще інші класифікації видів людської смерті можна знайти у медичній літературі. Зокрема, медична наука людську смерть поділяє на:

- антенатальну смерть – це смерть, що настала до початку пологів;
- інтранатальну смерть – це смерть під час пологів;
- постнатальна смерть – це смерть, котра настає після народження дитини/новонародженого.

Розглянуті види смерті у цивільному праві також відіграють свою роль, адже «під час антенатальної смерті особа не вважається суб'єктом права, така смерть не здійснює вплив на права та обов'язки інших осіб. Інтранатальна і постнатальна смерть є підставою виникнення, зміни та припинення цивільних правовідносин, зокрема спадкових» [12, с. 19].

Проте найбільш поширеними та найбільш відомими у медицині все ж залишаються такі види людської смерті як:

1) зворотна/клінічна смерть, що являє собою механічну смерть, що «супроводжується зупинкою роботи серцевого м'язу, чому, як правило, передуює припинення дихальної діяльності. Клінічна смерть є періодом між життям і смертю, коли немає видимих ознак життя, але ще продовжуються життєві процеси, що дають можливість оживлення організму. У випадку клінічної смерті існує можливість відновлення життєдіяльності організму, але в суворо обмежений період за умови здійснення відповідних медичних маніпуляцій (реанімацій)» [12, с. 19];

2) біологічна смерть являє собою незворотне припинення біологічних процесів у тканинах/клітинах [16, с. 1153]. Під нею вбачають смерть головного мозку, коли відбувається такий незворотній процес відмирання клітин останнього, що вже ніякі медичні маніпуляції до відновлення людської життєдіяльності привести не в силі. Ця смерть настає тоді, коли через незворотні зміни в людському організмі та, насамперед, у центральній нервовій системі, стає неможливим повернення до життя.

На нашу думку, саме ця класифікація для цивільно/правових відносин є найважливішою, бо, навіть, під час клінічної смерті людина продовжує залишатися суб'єктом цивільного права. «У цей період повинні бути вжиті усі можливі заходи для повернення людини до життя. І лише з біологічною смертю правові норми пов'язують виникнення, зміну та припинення цивільних прав та обов'язків» [12, с. 19].

Старовойтова О. Е. виділяє наступні види смерті:

- 1) фізичну смерть – відбувається руйнування людського тіла;
- 2) біологічну смерть – відбувається зупинення усіх життєво/важливих функцій людського організму [17, с. 264].

Необхідно підкреслити, що при фізичній смерті людина й надалі продовжує залишатися суб'єктом права, і тільки у випадку настання її біологічної смерті, правосуб'єктність фізичної особи припиняється назавжди.

Отож, проаналізувавши класифікацію різних видів людської смерті, нам вдалося з'ясувати, що «визнання/оголошення людини померлою» виступає питанням не лише медичним, але й юридичним. Також ми встановили, що на сьогодні відсутнє загальновизнане поняття смерті людини, що виступає серйозною прогалиною саме для науки юридичної, зокрема, й науки цивільного процесу/права. Цілком очевидно, що дані уявлення мають ґрунтуватися на сучасних трактуваннях щодо смерті як біологічної, так й юридичної науки, що, своєю чергою, має бути вироблене спільно правниками, медиками/біологами.

РОЗДІЛ 2. РОЗГЛЯД СУДОМ СПРАВ ЩОДО ОГОЛОШЕННЯ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ ПОМЕРЛОЮ І ВСТАНОВЛЕННЯ ЮРИДИЧНОГО ФАКТУ СМЕРТІ

У попередньому розділі нам вдалося з'ясувати, що підставою для оголошення людини померлою виступає презумпція її смерті. Оголосити людину померлою може виключно суд через винесення його рішення, котре базується на обґрунтованому висновку відносно юридичного припущення ймовірної смерті даної особи.

Нагадаємо, що ч. 1 ст. 46 ЦК України: «Фізична особа може бути оголошена судом померлою, якщо у місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування протягом трьох років, а якщо вона пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку, - протягом шести місяців, а за можливості вважати фізичну особу загиблою від певного нещасного випадку або інших обставин внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру – протягом одного місяця після завершення роботи спеціальної комісії, утвореної внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру» [1].

З цієї статті випливає, що нормотворець передбачив наступні підстави для оголошення людини померлою:

- 1) досить тривалий час безвісна відсутність, а саме впродовж трьох років;
- 2) вона пропала безвісти за обставин, котрі загрожували їй смертю чи дали привід думати, що вона загинула в результаті нещасного випадку, а саме впродовж шестимісячного строку;
- 3) людину можна вважати загиблою через нещасний випадок/інші обставини, через дію надзвичайних ситуацій техногенного/природного характеру, а саме впродовж одномісячного по завершенню роботи спеціальної комісії, що була створена у результаті надзвичайної ситуації техногенного/природного характеру;

4) у зв'язку з збройним конфліктом/воєнними діями людина пропала безвісти. Дана проблема є болючою темою сьогодення всього українського суспільства.

На думку Коваленка О.О. існує певна колізія «двох підстав для оголошення фізичної особи померлою в межах однієї норми – у частині визначення строків оголошення особи померлою. До того ж, як нове у ЦК України, підставою для оголошення особи померлою з'являються інші обставини внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру» [18, с. 131].

До надзвичайних ситуацій техногенного характеру належать надзвичайні ситуації, котрі виникають на об'єктах техносфери, походючи із виробничої господарської людської діяльності. Зазвичай, такі ситуації, виникають внаслідок аварій, що супроводжуються мимовільним виходом у навколишнє середовище шкідливої/небезпечної речовини/енергії. Для прикладу, це можуть бути аварії на різноманітних об'єктах техносфери із викидом небезпечних речовин, вибухи/пожежі об'єктів промисловості, громадського, житлового фонду, транспорту, адміністративних будівель тощо.

З-поміж основних причин надзвичайних ситуацій природного характеру виступають повені, землетруси, зсуви [19, с. 240–241].

Під нещасним випадком слід розуміти непередбачену подію, несподіваний збіг обставин, що спричинила тілесне ушкодження/смерть. Найпоширенішими прикладами можуть бути:

- ураження електричним струмом;
- падіння різних предметів із висоти;
- потрапляння різносторонніх предметів у дихальні шляхи;
- падіння людини з висоти;
- автомобільна катастрофа/потрапляння під машину.

Доречною видається наукова позиція Коваленка О.О., котрий, у зв'язку із вище наведеними фактами, пропонує законотворцю унести наступні зміни до ч. 1 ст. 46 ЦК України, виклавши її у наступній редакції: «Фізична особа може

бути оголошена судом померлою, якщо у місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування протягом трьох років, а якщо вона пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку, – протягом шести місяців, а за можливості вважати фізичну особу загиблою від певного нещасного випадку внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру – протягом одного місяця після завершення роботи спеціальної комісії, утвореної внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру» [18, с. 131].

Суд, розглядаючи досліджену категорію справ, зобов'язується установити наступні факти, наявність котрих дасть підставу оголосити людину померлою. До них належать:

- установити факт, що дійсно мала місце надзвичайна ситуація техногенного/природного характеру;
- установити факт зникнення людини безвісти під час нещасного випадку/других обставин через надзвичайну ситуацію природного/техногенного характеру;
- установити факт закінчення роботи спеціальної комісії, котра створювалася із метою встановлення обставин надзвичайної ситуації природного/техногенного характеру;
- установити факт відсутності відомостей відносно місця перебування людини у місці останнього її постійного проживання впродовж 1 місяця по завершенню роботи спеціальної комісії.

Суд, згідно п. 1 ст. 308 ЦПК України, «розглядає справу за участю заявника, свідків, зазначених у заяві, та осіб, яких сам суд визнає за потрібне допитати» [1], і ухвалює рішення щодо оголошення людини померлою.

«Після набрання законної сили рішенням про оголошення фізичної особи померлою суд надсилає рішення відповідному органу державної реєстрації актів цивільного стану для реєстрації смерті фізичної особи, а також до нотаріуса за місцем відкриття спадщини, а в населеному пункті, де немає

нотаріуса, - відповідного органу місцевого самоврядування для вжиття заходів щодо охорони спадкового майна. За наявності в населеному пункті кількох нотаріусів, а також у випадках, коли місце відкриття спадщини невідоме, рішення надсилається до державного нотаріального архіву з метою передачі його за належністю уповноваженому нотаріусу для вжиття заходів з охорони спадкового майна» [1].

Таким чином, у чинному національному цивільному процесуальному законодавстві до нині є чимало недоліків стосовно порядку оголошення людини померлою, що суттєво ускладнює на практиці вирішення судом досліджуваної нами категорії справ. Вбачається, ст. 46 ЦК України слід удосконалити шляхом відокремлення випадків визнання людини загиблою від нещасного випадку в наслідок надзвичайної ситуації техногенного/природного характеру в окрему статтю.

РОЗДІЛ 3. ОГЛЯД СУДОВОЇ ПРАКТИКИ РОЗГЛЯДУ СУДАМИ СПРАВ ЩОДО ОГолоШЕННЯ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ ПОМЕРЛОЮ І ВСТАНОВЛЕННЯ ЮРИДИЧНОГО ФАКТУ СМЕРТІ

Аналізуючи судову практику стосовно розгляду судами справ щодо оголошення померлою фізичної особи/встановлення юридичного факту смерті, наведемо для прикладу випадок із неї, а саме із практики Кам'янець-Подільського міськрайонного суду, котрий розглядав справу на підставі заяви ОСОБИ_2 відносно оголошення померлої іншої людини.

Зацікавленою особою у цій цивільній справі виступало Управління пенсійного фонду України/Дунаєвецький район. Судові вдалося установити, що до нього із заявою про оголошення її матері – ОСОБА_3, звернулась ОСОБА_2, посилаючись на те, що «мати проживала разом з ОСОБА_4 в приватному будинку в с. Супрунківці Кам'янець-Подільського району, який згорів 25 листопада 2004 року» [12, с. 21].

Після пожежі на згарищі було знайдено чоловічі останки/кістки, котрі вдалося ідентифікувати як труп ОСОБИ_4, тоді як останки ОСОБИ_3 ідентифікувати не вдалося. ОСОБА_2 звернулась до суду із проханням задовольнити викладені в заяві вимоги. За словами заявника, цей факт потрібен аби підвищити розмір пенсії внаслідок смерті мами.

ОСОБА_2/його представник у судовому засіданні заявлені вимоги підтримали. Просили суд винести рішення, яким ОСОБУ_3 із дня її ймовірної смерті визнати померлою.

«Представник зацікавленої особи – Управління пенсійного фонду України в Дунаєвецькому районі в судовому засіданні не заперечував щодо задоволення заяви ОСОБА_2. Заслухавши пояснення заявника та його представника, представника зацікавленої особи, дослідивши матеріали справи в цілому, суд прийшов до висновку, що заява підлягає задоволенню з таких підстав» [12, с. 20].

Суд встановив, що ОСОБА_3 разом із ОСОБОЮ_4 проживали у приватному будинку, котрий згорів. Під час пожежі загинув ОСОБА_4, що підтверджено поясненнями заявника, а також даними свідоцтва про його смерть, котрі підтверджують причину смерті.

«При розборі згарища будинку ОСОБА_4 були виявлені фрагменти, схожі на частки кісток тканини людини, які ідентифікувати не вдалось, що підтверджується даними протоколу огляду місця події від 25 листопада 2004 року, проведеного дізнавачем Кам'янець-Подільського РВ УМВСУ та даними повідомлення Кам'янець-Подільського РВ УМВСУ № 3488 від 19 травня 2008 року» [12, с. 20].

ОСОБА_2 суду дала пояснення, що його матір ОСОБА_3 разом із ОСОБОЮ_4 проживала і з моменту пожежі місце її перебування не відоме. Свідчення першого були підтверджені даними «повідомлення Управління пенсійного фонду України в Кам'янець-Подільському районі № 1066/ 06 від 20 березня 2008 року, які свідчать, що з 1 грудня 2004 року ОСОБА_3 пенсія не виплачувалась. Ці обставини дають підстави припустити її загибель при пожежі будинку, в якому вона проживала разом з ОСОБА_4, а відтак вимоги заявника підлягають задоволенню. На підставі ст. ч.1 ст. 46 ЦК України, керуючись ст. ст. 212, 213, 215, 249, 250 ЦПК України, суд вирішив заяву задовольнити, оголосити ОСОБА_3 померлою з дня її вірогідної смерті, тобто з 25 листопада 2004 року» [20].

Важливим питанням сьогодення залишається встановлення факту смерті/оголошення людей померлими, котрі стали жертвами війни в Україні. Так, «з 4:00 ранку 24 лютого 2022 року, коли почався збройний напад російської федерації на Україну, до опівночі (за місцевим часом) 11 травня 2022 року Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ ООН) зафіксувало 7326 жертв серед цивільного населення країни: 3541 загиблих та 3785 поранених. Загалом загинула 3541 особа, серед яких 1300 чоловіків, 844 жінки, 77 дівчаток і 93 хлопчики, а також 69 дітей та 1158 дорослих, стать яких поки що невідома» [21].

Щоб на сьогоднішній день держава сьогодні могла визнати факт смерті певної людини, заінтересованій у цьому особі/родичам загиблого, слід до органів державної реєстрації актів цивільного стану подати один із таких документів:

- «а) лікарське свідоцтво про смерть (форма № 106/о);
- б) фельдшерська довідка про смерть (форма № 106-1/о);
- в) лікарське свідоцтво про перинатальну смерть;
- г) рішення суду про оголошення особи померлою;
- г) рішення суду про встановлення факту смерті особи в певний час;
- д) повідомлення державного архіву або органів Служби безпеки України у разі реєстрації смерті осіб, репресованих за рішенням несудових та судових органів;
- е) повідомлення установи виконання покарань або слідчого ізолятора, надіслане разом з лікарським свідоцтвом про смерть» [21].

Проте отримати вище вказані документи, у місці ведення бойових дій, видається неможливим. Наше суспільство зіштовхнулося із проблемами, коли замість того, щоб оплакати загиблого, доводиться шукати довідки, щоб такий факт загибелі підтвердити.

Наведемо приклад, коли рішенням Амур-Нижньодніпровського районного суду м. Дніпропетровська у справі № 199/1675/22 від 08.04.2022 було відмовлено у задоволенні заяви стосовно встановлення факту смерті малолітньої дитини на території міста Маріуполя. Суд вказав, що дана заява подана завчасно, мотивуючи тим, що слід відмовити у задоволенні заяви бенефіціара щодо встановлення факту смерті.

«В справі 199/1676/22 рішенням Амур-Нижньодніпровського районного суду м. Дніпропетровська від 11.04.2022 року також було відмовлено у задоволенні аналогічної заяви нашого бенефіціара. Суд обґрунтував відмову у встановленні факту смерті на території м. Маріуполь, тим, що Верховною Радою України на момент розгляду справи не визначено м. Маріуполь тимчасово окупованою територією України, а також відсутністю доказів, що

свідчать про смерть особи. На думку суду робити висновки щодо встановлення цього факту на підставі показань свідків не є припустим, бо вони не є достатніми доказами» [21].

Не є можливим застосування положень ЦПК України, котрі б регулювати спрощений порядок розглядати справи щодо встановлення факту смерті на тимчасово окупованих територіях і все через те, що Верховна Рада України не визначила завчасно як тимчасово окуповані території, на яких настала смерть родичів заявників.

«11 травня 2022 року по справі № 206/1260/22 щодо встановлення факту смерті 21 березня 2022 р. в Маріуполі чоловіка нашого бенефіціара, Самарський районний суд Дніпропетровська, на підставі пояснень заявниці, акту про поховання, витягу з кримінального провадження та загальновідомих обставин, пов'язаних із початком нової фази агресії росії проти України, заяву задовольнив» [21].

Також було задоволено заяву стосовно встановлення факту смерті батьків заявниці, котрі загинули у районі бойових/воєнних дій у Маріуполі. Справу розглядав Кіровський районний суд Дніпропетровська/Дніпра від 16.05.2022/справа № 203/1416/22. Факт смерті батьків заявниці був встановлений на підставі листів знайомих/сусідів щодо поховання тіл загиблих, та фотознімків із місця їх поховання.

Юристи зазначають, що у даній справі, з метою захисту українського населення у вище описаних проблемах шляхом звернення до судових органів із заявами про встановлення факту, що має суттєве юридичне значення, зокрема, й щодо встановлення факту смерті особи в конкретний час, намагатися судам допомогти формувати нову судову практику, адже цього вимагають складні воєнні умови українського сьогодення.

Безсумнівно, що вище описані судові спори ініціювати можна виключно при умові, коли заявник володіє беззаперечними доказами настання факту смерті певної особи (фото/відео, записи/листи знайомих/сусідів тощо).

Таким чином, для органів правосуддя робочим способом захисту виступає звернення до суду із заявою щодо встановлення факту людської смерті, хоч думки з приводу доцільності вибору даного способу захисту в суддівському середовищі досить різняться.

Проблеми, що були порушені у дослідженні, досі залишаються актуальними, більш того, потребують додаткового, поглибленого нормативного/наукового аналізу із метою надання рекомендацій/пропозицій щодо удосконалення чинного національного цивільного законодавства України, не забуваючи про правовий режим воєнного часу.

ВИСНОВКИ

Дослідивши тему «Розгляд судом справ про оголошення фізичної особи померлою і встановлення юридичного факту смерті» підведемо наступні підсумки.

1. Вирішуючи питання, які виникають у судовій практиці за наслідками оголошення особи померлою, видається актуальним подальше удосконалення аналізованого інституту цивільного права. Перш за все, до уваги треба брати вітчизняну судову практику, яка вже пройшла випробування часом. Ураховуючи повномасштабну війну та дію правового режиму воєнного стану, динаміку сучасних правових перетворень в нашому суспільстві, ми дійшли висновку, що саме вони виступають факторами, котрі й провокують майбутні зміни даного інституту цивілістичної науки.

2. Вдалося з'ясувати, що суттєвих відмінностей між «оголошення людини/фізичної особи померлою» й «встановленням факту смерті» не існує, бо і перша, і друга цивільна справа підлягають розгляду в окремому провадженні, одні й ті самі сторони і у першому, і у другому випадку, вимоги до заяви ті ж самі, також збігаються підстави/мета прийняття судового рішення, однаковими виступають й наслідки прийнятих судових рішень.

3. Проаналізувавши класифікацію різних видів людської смерті, нам вдалося з'ясувати, що «визнання/оголошення людини померлою» виступає питанням не лише медичним, але й юридичним. Також ми встановили, що на сьогодні відсутнє загальновизнане поняття смерті людини, що виступає серйозною прогалиною саме для науки юридичної, зокрема, й науки цивільного процесу/права. Цілком очевидно, що дані уявлення мають ґрунтуватися на сучасних трактуваннях щодо смерті як біологічної, так й юридичної науки, що, своєю чергою, має бути вироблене спільно правниками, медиками/біологами.

4. У чинному національному цивільному процесуальному законодавстві до нині є чимало недоліків стосовно порядку оголошення людини померлою, що суттєво ускладнює на практиці вирішення судом

досліджуваної нами категорії справ. Вбачається, ст. 46 ЦК України слід удосконалити шляхом відокремлення випадків визнання людини загиблою від нещасного випадку в наслідок надзвичайної ситуації техногенного/природного характеру в окрему статтю.

5. Для органів правосуддя робочим способом захисту виступає звернення до суду із заявою щодо встановлення факту людської смерті, хоч думки з приводу доцільності вибору даного способу захисту в суддівському середовищі досить різняться.

6. Проблеми, що були порушені у дослідженні, досі залишаються актуальними, більш того, потребують додаткового, поглибленого нормативного/наукового аналізу із метою надання рекомендацій/пропозицій щодо удосконалення чинного національного цивільного законодавства України, не забуваючи про правовий режим воєнного часу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. №№ 40–44, ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 17.04.2023).
2. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар. Том 2: Фізична особа / за ред. проф. І.В. СпасибоФатєєвої. Харків: Страйд, 2009. 150 с.
3. Корчак Т.В. Цивільно-правові наслідки оголошення фізичної особи померлою у сфері спадкових відносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2015. Випуск 35. Частина II. Том 1. С. 174–177. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/16984/1/%d0%be%d0%b3%d0%be%d0%bb%d0%be%d1%88%d0%b5%d0%bd%d0%bd%d1%8f%20%d1%84%d1%96%d0%b7%d0%b8%d1%87%d0%bd%d0%be%d1%97%20%20%d0%be%d1%81%d0%be%d0%b1%d0%b8%20%d0%bf%d0%be%d0%bc%d0%b5%d1%80%d0%bb%d0%be%d1%8e.pdf> (дата звернення: 17.04.2023).
4. Шиманович О.М. Процесуальні особливості розгляду судом справ про визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. Т. 23 (62). № 1. 2010. 85 с.
5. Лісничка Т.В. Правові наслідки появи особи, яку було оголошено померлою: виявлення і шляхи вирішення проблемних питань. *Право і безпека*. Харків. 2012. № 4 (41). С. 196–200.
6. Іванюра І. С., Шевченко Д. В., Зінченко А. В. «Підстави і наслідки оголошення фізичної особи померлою». *Електронне наукове видання «Порівняльно-аналітичне право»*. № 4. 2020. С. 858–866. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/34262/1/PAP-4_2020.pdf#page=858 (дата звернення: 19.04.2023).

7. Цивільний процесуальний кодекс України 18 березня 2004 року № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2004, № 40-41, 42, ст. 492. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 29.04.2023).
8. Плєва В.А., Мазур А.А. Співвідношення понять «оголошення особи померлою» і «встановлення факту смерті» за цивільним та цивільно-процесуальним законодавством України. *Право і суспільство*. № 3. 2018. С. 104–109. URL: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2018/3_2018/part_1/21.pdf (дата звернення: 29.04.2023).
9. Гражданский процесс / Под ред. В. Яркова. М., 2004. 873 с.
10. Зейкан Я.П. Коментар Цивільного процесуального кодексу України / 2-ге вид., доп. Київ: Юридика практика, 2007. 592 с.
11. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : монографія. Відп. ред. Я.М. Шевченко. Київ : КНТ, 2008. 626 с.
12. Анікіна Г.В. Види смерті фізичної особи та їх значення для цивільного права. *Часопис цивілістики*. № 3. 2018. 18–22. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/17243/%D0%90%D0%BD%D1%96%D0%BA%D1%96%D0%BD%D0%B0%20%D0%B2%D0%B8%D0%B4%D0%B8.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 29.04.2023).
13. Юридика енциклопедія : [у 6 т.] / за ред. Ю. С. Шемшученка. НАН України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2001. Т. 3. К–М. 792 с.
14. Шор Г.В. О смерти человека (введение в танатологию). Ленинград : Кубич, 1925. 253 с.
15. Бокариус Н.С. Судебная медицина для медиков и юристов. Харьков : Юрид. изд-во Украины, 1930. 690 с.

16. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. 1440 с.
17. Старовойтова О. Э. Юридический механизм реализации и защиты соматических прав человека и гражданина в Российской Федерации (историко-правовой и теоретический анализ) : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01: теория и история права и государства; история правовых учений. С.-Пб., 2006. 453 с.
18. Коваленко О. О. Розгляд судом справ про оголошення фізичної особи померлою та встановлення юридичного факту смерті. *Право і безпека*. 2016. № 1 (60). URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ec85e2a5-efaa-4e9d-892b-c73e27d17ff3/content> (дата звернення: 29.04.2023).
19. Безпека життєдіяльності : навч. посіб. / [О. М. Баб'як, О. М. Сітенко, Ф. В. Ківва та ін.] ; Міжнар. акад. наук екол. безпеки життєдіяльності, Укр. екол. акад. наук. Харків : Ранок, 2000. 304 с.
20. Рішення Луцького міськрайонного суду Волинської області у справі № 161/5158/14-ц від 27 травня 2014 року. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/39285538> (дата звернення: 19.04.2023).
21. Проблеми із документуванням кількості жертв російської збройної агресії в Україні. *Право на захист*. 07.06.2022. URL: <https://r2p.org.ua/problems-with-documentation-of-the-number-of-victims-of-russian-armed-aggression-in-ukraine/> (дата звернення: 29.05.2023).